

Кравченко М.С.

Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського
Національної академії наук України

УКРАЇНСЬКІ ДОБРОВОЛЬЧІ БАТАЛЬЙОНИ: ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ

У статті здійснено огляд та аналіз історіографії, що торкається дослідження феномену українських добровольчих батальйонів, що почали створюватися у 2014 році в результаті Революції Гідності та початку бойових дій на Сході України. Крім того, здійснено перелік джерел із зазначеної тематики, які наразі потребують дослідження. Метою даної розвідки є з'ясування проблематики в дослідженні феномену українських добровольчих підрозділів та визначення способів розв'язання даної сукупності проблем. Методологія дослідження передбачає застосування принципів історизму, цілісності вивчення історичних джерел та об'єктивності, використання методів опису, аналізу і синтезу, класифікації та систематизації. Наукову новизну дослідження зумовлює огляд джерел, які в межах академічної науки наразі абсолютно не досліджено, але вони мають значний інформаційний потенціал (добровольча військова мемуаристика та нерегламентована внутрішня документація українських добробатів). Перспектива подальших досліджень полягає в детальному вивченні даних джерел, що мають потенціал до розв'язання цілої сукупності дослідницьких проблем. Висновками дослідження є визначення ключовою причиною сукупності проблем у дослідженні феномену українських добровольчих формувань надмірне використання зовнішніх джерел за цілковитого нехтування джерелами внутрішніми. Саме це зумовлює нерозпрацьованість таких сфер життєдіяльності добробатів, як участь ідеологізованих громадсько-політичних сил в їх творенні, мотивація та внутрішня організація добровольчих формувань, особливості їхнього особового складу, структурна еволюція добровольчого руху, проблеми інтеграції підрозділів до складу державних силових структур. Подолання зазначеного проблемного фактору пропонується шляхом вивчення вмісту практично недосліджених сьогодні добровольчих військових мемуарів та нерегламентованої документації добровольчих формувань.

Ключові слова: добровольчий рух, українські добробати, нерегламентована документація, Антитерористична операція, батальйон «Азов».

Постановка проблеми. Українські добровольчі формування, що почали створюватися навесні 2014 року, є унікальним феноменом у вітчизняній новітній історії [1]. Цей феномен можна порівнювати (але не ототожнювати) з цілою низкою подібних явищ початку ХХ ст. (українські січові стрільці, вільне козацтво, полки «богданівців» і «полуботківців» тощо), причому не тільки з української історії (німецькі фрайкори, фінські шуцкори, австрійський гаймвер тощо). Утворення попередньо нерегламентованих чинним законодавством військових підрозділів стало наслідком збігу двох обставин:

1) неналежної спроможності військових структур до оборони країни;

2) наявності відносно великих і активних груп цивільних, які до оборони країни були готові, навіть незважаючи на відсутність цілого ряду необхідних складників.

Рішення державного керівництва щодо створення добровольчих батальйонів у складі Збройних Сил, Національної Гвардії та органів внутрішніх справ України усунуло потенційне протистояння між державним апаратом та революційно налаштованими масами, які натомість було спрямовано в конструктивне русло – на оборону національної державності. Українські добровольчі батальйони (далі – добробати), без сумніву, відіграли значну роль у початку збройного протистояння на Сході України у 2014 році. Втім, детальне з'ясування цієї ролі наразі лишається предметом суперечок як у науковому середовищі, так і серед більш широкої аудиторії. Причиною цього є низький рівень дослідженості українських добробатів як своєрідного історичного феномену. Своєрідність творення структур, набору особового складу, специфіка функціонування даних підрозділів та цілий ряд інших особливостей робить

неможливим дослідження добровольчої історії за лекалами дослідження історії регулярних збройних формувань держави. Саме це й зумовлює актуальність даної розвідки.

Постановка завдання. Метою даної розвідки є з'ясування проблематики в дослідженні феномену українських добровольчих формувань, що почали створюватися у 2014 році, і визначення способів розв'язання даної сукупності проблем. Для здійснення мети необхідно виконати такі завдання:

1) здійснити огляд і аналіз історіографії, якою досліджується даний феномен, визначити її недоліки;

2) здійснити загальний огляд джерельної бази за тематикою, яка наразі не стала об'єктом дослідження;

3) зробити висновки щодо потенціалу недосліджених наразі джерел як інструментів розв'язання сукупності проблем дослідження феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натепер опубліковано значне число досліджень, що торкаються зазначеної тематики, тож історіографія з цієї теми є досить широкою.

Першим питання вивчення процесів становлення та діяльності добровольчих формувань порушив Ю. Бутусов [2; 3]. У загальних рисах теми українського добровольчого руху торкаються Л. Кривизнюк [4], Ю. Зінько [5], М. Цюрупа [6], М. Чеховська [7]. Розглядають питання, що стало причиною появи добровольчого руху, С. Кульчицький (говорить про розстановку політичних сил) [8], С. Сегеда (говорить про проблеми самоідентифікації населення) [9] та В. Гудим (говорить про мобілізаційні проблеми під час Антитерористичної операції (далі – АТО)) [10], втім у своїх статтях самого феномену вони торкаються лише побіжно.

Окремі дослідники зосереджуються на певних аспектах діяльності українських добробатів. Так, К. Бугайчук [11] здійснює огляд правового статусу добровольчих формувань, А. Богдалов [12] аналізує участь у добровольчому русі іноземців загалом, а О. Лук'янов [13] та Д. Слободинський [14] вивчають участь у добробатах білорусів та кавказців (грузинів і чеченців). А. Михайлов як представник Головного Штабу Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) аналізує дії добровольчих підрозділів у складі патрульної служби міліції особливого призначення на блокпостах та в пошуку диверсійно-розвідувальних груп, причому ефективність їх оцінює низько [15], що природно з огляду на специфічний (для

непідготовлених співробітників) характер такої роботи та зовнішні обставини. А командир 25-ї окремої повітрянодесантної бригади Ю. Соболев у нарисі про історію свого підрозділу [16] більш прихильно оцінює співпрацю з добровольчими формуваннями.

Я. Тинченко здійснює аналіз втрат (у тому числі й добровольчих батальйонів) під час конкретної військової операції – Іловайської [17], а О. Лук'янов та А. Климчук досліджують історію формування конкретного добровольчого підрозділу – 2-го БТрО «Горинь» [18; 19]. О. Дем'янюк [20], Б. Івченко [21] та Т. Григоренко [22] розглядають регіональний аспект формування добровольчого руху, досліджуючи участь у ньому волинян, харків'ян та черкашан.

Піднімалася тема українського добровольчого руху і в іноземних дослідженнях. Так, зазначена проблематика розглядається А. Гуральською в комплексному звіті «Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності» (Польща) [23]. Український дослідник А. Мартинюк торкався тематики добровольчого руху, здійснюючи дослідження щодо незаконних потоків зброї для Small Arms Survey Centre (Швейцарія) [24].

Окремо варто згадати російські дослідження українського добровольчого феномену. Тут варті уваги через наявність певного фактажу лише статті А. Лаврова [25] та А. Циганка [26], втім навіть вони рясніють російськими пропагандистськими штампами («хунта», «каратели», «гражданская война» тощо), і повноцінно розглядати їх як історіографію неможливо.

Згадується феномен українських добровольчих формувань і в низці монографічних досліджень, серед яких варто згадати:

– «Україна – Росія: війна в умовах співіснування» Г. Перепелиці [27];

– «Світова гібридна війна: український фронт» (колективна монографія під редакцією В. Горбуліна) [28];

– «Росія проти України (1990–2016 рр.)» П. Гай-Нижника [29];

– «Два роки з початку АТО та гібридної війни РФ проти України: провал путінського бліцкригу» (колективна монографія Т. Березовця, О. Доброєра, А. Карацура, В. Кравченка) [30];

– «Гібридная война: выжить и победить» Є. Магди [31];

– «Проект Новоросія (1764–2014)» Г. Турченка [32].

Втім, у всіх вищезазначених монографіях ці згадки досить поверхові, адже явище українського

добровольчого руху розглядається в них лише як один з ряду факторів, що набуває значення у форматі гібридної війни. Проте всі автори відзначають суттєвий вплив добробатів на військову ситуацію на початковому етапі бойових дій.

Торкаються добровольчого феномену й автори історичних нарисів «25 років незалежності: нариси історії творення нації і держави» [33], «Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения» [34], «Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)» [35], а також журналісти-розслідувачі, що упорядкували матеріали збірки «Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніка АТО» [36]. Втім, всі ці нариси питання добробатів також згадують лише побіжно в контексті інших тем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на чисельність вищезгаданих матеріалів, жоден із них не претендує на повноту дослідження українських добровольчих формувань саме як історичного феномену, адже тематика всіх згаданих матеріалів є дещо іншою чи їхній формат не дає можливості претендувати на вичерпність у вивченні питання. Дослідженню ж власне феномену українських добровольчих формувань даного періоду присвячено набагато менше праць.

Першою з робіт, що претендує на дослідження саме добровольчої тематики, є науково-популярна збірка матеріалів «Добробати» (видання перше – 2016 року, видання друге – 2017 року) [37]. Втім, її варто охарактеризувати скоріше як сукупність спеціально підібраних документарних та мемуарних джерел (де здебільшого фіксуються події), зібраних з метою певної глорифікації структур під загальним командуванням МВС. Незважаючи на справді фактажно підібраний матеріал, підбір цей є вкрай тенденційним, а сама збірка – суттєво заангажованою. Ініціаторами видання (консультантами, авторами, інтерв'юєрами тощо) виступають вищі очільники МВС (міністр А. Аваков і його помічники), що перебували на посадах на момент публікації книги. Частина тверджень є спробою видати бажане за дійсне, документарно зафіксоване, а голослівні заяви подаються як доконані факти. У першому ж розділі А. Аваков намагається виводити історію добровольчих батальйонів прямо від Самооборони Майдану, водночас стверджуючи, що вона (Самооборона) «створювалася штабом акції», а самі добробати творилися виключно з волі міністра (тобто самого автора спогадів) за погодженням з окремими головами обласних державних адміністрацій [37, с. 5–6]. Серед перших добровольців

справді була значна частина учасників Самооборони, однак стверджувати пряму спадкоємність не можна. Це твердження може бути справедливим у відношенні кількох добровольчих формувань (батальйон ім. С. Кульчицького, батальйон «Золоті ворота», 25-й батальйон територіальної оборони «Київська Русь» і деякі інші), але явно не всіх і навіть не більшості. Відсоток самооборонців, які згодом мали відношення до добробатів, підрахувати неможливо, адже майданівські сотні насправді були явищем стихійним і натепер невідомо про жодні джерела, які б могли чітко окреслити кількісний чи персональний склад тих сотень. Та й далеко не всі учасники Революції Гідності були членами структур Самооборони. Твердження про створення сотень штабом Майдану також тенденційне, навіть штабна ініціатива в їх створенні є фактом не беззаперечним, а таким, що потребує окремого дослідження. Абсолютна більшість сотень створювалася стихійно, і значна їхня частина ніколи не підпорядковувалася штабу Майдану.

Інтерв'юєри «Добробатів» (за деякими виключеннями) ніколи особисто не брали участі в безпосередній організації сотень чи добробатів на низовому рівні, отже, рівень їх обізнаності варто піддавати сумніву й детально верифікувати, чого упорядники збірки не здійснюють. «Добробати» варто розглядати лише як збірку мемуарів вищих державних чиновників та їхніх помічників про події 2014–2015 років. Спогади командирів добровольчих формувань подаються там уривчасто і вкрай тенденційно. Ці мемуари потребують верифікації фактично потезово, адже значна частина тверджень авторів багаторазово піддавалася сумніву чи навіть прямо спростовувалася в пресі та інших джерелах.

Втім, варто відзначити, що подібного спрямування матеріал, упорядкований науковцями-військовиками має ще вищий рівень тенденційності. Так, у підручнику «Історія українського війська», що вийшов друком у видавництві Національної Академії Сухопутних військ, події 2014–2015 років розглядаються виключно в розрізі розвитку Збройних Сил України. Добробатам лише висловлено подяку, що виглядає нелогічно з огляду на повну відсутність згадок про них у тексті [38].

Єдиним же наразі матеріалом у межах власне академічної науки, що претендує на повноту дослідження феномену українського добровольчого руху 2014–2015 років, є дисертаційна робота Ю.М. Стасюка. У 2018 році в Національ-

ному Університеті Оборони України ім. І. Черняхівського ним було захищено дисертацію на здобуття ступеня кандидата історичних наук за темою «Українські добровольчі формування: створення та функціонування» [39]. Дане дослідження спирається на широкий перелік джерел, серед яких особливо важливе значення надається нормативно-правовим документам. Незважаючи на те, що поряд з офіційною документацією Ю.М. Стасюк у своєму дослідженні користується також спогадами учасників подій, нерегламентованою документацією, матеріалами із засобів масової інформації (далі – ЗМІ) та іншими джерелами, висновки робляться здебільшого на основі саме офіційної документації, яка не завжди відображає реальний стан речей. У роботі Ю.М. Стасюка є значні проблеми з верифікацією, багато хибних і неперевірених тверджень видаються автором за реальність. Крім того, автор виявляє слабкий рівень орієнтації в процесах усередині добровольчого руху (які є ключовими в дослідженні цього руху як феномену), через що допускає чимало помилок, вважаючи окремі публікації в ЗМІ чи явно голослівні заяви окремих осіб dokonаним фактом. Ю.М. Стасюк у своїй роботі фактично стверджує про існування ряду добробатів, яких насправді ніколи не існувало.

Так, у додатку Е дисертації наводиться перелік українських добровольчих формувань, створених поза участі державних силових структур України, які не ввійшли до їхнього (державних структур) складу у 2014–2015 роках. У цьому списку фігурує батальйон «Україна» чисельністю в 50 осіб під командуванням А. Філоненка. Насправді такого формування ніколи не існувало. Про його утворення кілька разів заявив лідер Радикальної партії О. Ляшка [40] (у списку він зазначений як ініціатор формування), однак підрозділ створено так і не було. Офіцери батальйону «Азов» стверджують, що політик фотографувався з азовцями, а потім у ЗМІ видавав бійців на фото за добровольців батальйону «Україна» [41]. Натомість за ініціативи О. Ляшка і під командуванням А. Філоненка згодом дійсно був сформований добровольчий батальйон, але він мав назву «Шахтарськ» і під такою назвою він окремо згадується Ю.М. Стасюком у додатку Г свого дослідження. Але той факт, що одна й та сама особа командує одразу двома батальйонами, автора чомусь не нашттовхнула на сумніви, і навіть за відсутності інших (окрім заяв О. Ляшка) відомостей про батальйон «Україна» Ю.М. Стасюк вносить його до свого списку.

У тому ж додатку Е дисертації Ю.М. Стасюка згадується також Цивільний Корпус «Азов» під командуванням О. Ширяєва. Насправді ж це формування було не добробатом, а громадською організацією, яку заснували ветерани батальйону «Азов» [42]. У бойових діях Цивільний Корпус «Азов» участі ніколи не брав і ніколи не позиціонував себе як військовий підрозділ. До того ж згаданий О. Ширяєв ніколи не командував Цивільним Корпусом «Азов», він був командиром іншого добровольчого формування – роти «Східний Корпус» [43], яка також вказана в додатку Г дисертаційного дослідження Ю.М. Стасюка. Командування однією і тією самою людиною двома добробатами одночасно вже вдруге не нашттовхнуло на сумніви автора.

У тому ж додатку як добровольче формування згадується партизанська група «Тіні», щодо якої існує думка, що зазначене формування насправді є лише медійним проектом і в реальній площині не існує [44]. Ця думка неоднозначна, втім і спростувати її також складно, зважаючи на специфічний характер діяльності ймовірного підрозділу. Тож список партизанських загонів принаймні варто було би виділити в окремий додаток через суттєву специфіку. Однак цього моменту Ю.М. Стасюк не згадує взагалі та просто перераховує «Тіні» серед інших добровольчих формувань.

Згадана в тому ж списку Добровольча козацька рота спецпризначення ім. Т. Шевченка під командуванням А. Мойсеєнка існувала, але діяла вона в складі окремого підрозділу Державної Прикордонної Служби України, проте Ю.М. Стасюком вона зазначена як така, що до складу державних силових структур не ввійшла. Насправді ж даний підрозділ діяв фактично як громадська організація всередині прикордонного загону: всі члени добровольчої роти були військовослужбовцями відповідного військового підрозділу. Трактувати цей факт можна по-різному, втім цього в дослідженні Ю.М. Стасюка не відображено [45].

Така ж неоднозначна ситуація і з указаним у списку батальйоном «Крим». Створення окремого підрозділу з такою назвою було неодноразово анонсовано [46], але підтверджень факту його існування дотепер немає.

У додатку Н дослідження Ю.М. Стасюка вказаний хорватський добровольчий підрозділ «Сини смерті», що начебто діяв як окремий підрозділ у складі батальйону «Азов». Насправді ж хорватського підрозділу в батальйоні «Азов» ніколи не існувало. Шеврон «Сини смерті» справді носили хорватські добровольці, але не батальйону, а

полку з відповідною назвою (тобто щонайменше після грудня 2014 р.). І добровольці-хорвати в полку служили в різних підрозділах, а окремого хорватського загону в «Азові» ніколи не існувало. Даний шеврон був скоріше нерегламентованою відзнакою, а не позначкою приналежності до підрозділу.

Дисертація Ю.М. Стасюка, як й інші опубліковані ним розвідки за даною тематикою [1; 47–51], є, без сумніву, важливими для дослідження феномену добробатів, адже саме в них уперше детально проаналізовано нормативно-правову базу, що регламентує діяльність українських добровольчих формувань середини 2010-х років. Втім, саме опертя на дані офіційної документації за відсутності належної верифікації цих даних (аналогічно в ситуації з публічними заявами та матеріалами ЗМІ) призвела Ю.М. Стасюка до низки необґрунтованих висновків і формування в цілому хибної картини добровольчої спільноти АТО. Серед висновків дослідника є твердження, що добровольчі батальйони були ефективні виключно у випадках співпраці з підрозділами ЗСУ. Такий висновок абсолютно некоректний, адже порівнювати добровольчі формування можна не з підрозділами ЗСУ загалом, а лише з піхотними підрозділами. У разі порівняння добробатів з піхотою ЗСУ ситуація буде цілком інакша. На початковому етапі бойових дій особовий склад добровольчих формувань за рівнем підготовки не особливо відрізнявся від загальновійськових піхотних підрозділів, укомплектованих строковиками, а через високу вмотивованість добровольців рівень їхньої боєздатності був явно вищий порівняно із ЗСУ. Водночас варто відзначити, що високобоєздатні регулярні армійські підрозділи на початковому етапі АТО також існували, але їхня боєздатність, як правило, пояснюється комплектуванням їх добровольцями.

Висновки. Аналізуючи недоліки вмісту оглянутих вище досліджень, можна зробити висновок, що вони (недоліки) в абсолютній більшості мають тотожні причини. Феномен українських добровольчих батальйонів вивчається виключно за даними зовнішніх джерел (офіційна документація, преса, мемуари командувачів-зверхників тощо). Відповідно, практично нерозкритими залишаються такі сфери життєдіяльності добробатів, як участь ідеологізованих громадсько-політичних сил в їх творенні, мотивація та внутрішня організація добровольчих формувань, особливості їхнього особового складу, структурна еволюція добровольчого руху, проблеми інтеграції підроз-

ділів до складу державних силових структур. Дослідити ці питання можна, лише використовуючи джерела за авторством осіб, компетентних у питаннях внутрішнього життя добровольчих підрозділів. Такими джерелами є передусім спогади добровольців і внутрішня (нерегламентована ззовні) документація добробатів. Даними джерелами практично всі дослідники нехтували. Певним виключенням у даній ситуації є лише Ю.М. Стасюк, який оперує даними зі спогадів добровольців (зокрема, з батальйонів «Айдар» та «Азов») [52; 53] та посилається на окремі матеріали нерегламентованої документації Добровольчого Українського Корпусу «Правий Сектор» [54]. Аргументуючи недослідженість багатьох аспектів тематики, Ю.М. Стасюк посилається на недоступність деяких джерел. За час, що минув з моменту публікації його роботи, став доступним для дослідження значний масив джерел. Було опубліковано чимало спогадів добровольців. У 2017 році громадськості було презентовано короткий нарис «Київський козацький полк ім. Т.Г. Шевченка (БУК) в АТО» на основі спогадів відповідного добровольчого підрозділу [55], а у 2018 році видавництвом «Орієнтир» за сприяння полку «Азов» було опубліковано збірку спогадів учасників операції з визволення Маріуполя 13 червня 2014 року [56]. Публікація військової мемуаристики за авторством учасників бойових дій 2014–2021 років продовжується, і її темпи зростають. Восени 2020 року до Центрального державного архіву громадських об'єднань України був переданий архів нерегламентованої документації батальйону «Азов», зібраний та упорядкований ветеранами даного підрозділу. Це перша, але, можливо, не остання зафондована державними архівами збірка нерегламентованої добровольчої документації. Тож наразі коло джерел для дослідження феномену українських добровольчих батальйонів суттєво розширилося. Зазначені джерела явно мають потенціал для висвітлення недосліджених дотепер аспектів тематики. Отже, надмірне використання зовнішніх джерел за цілковитого нехтування джерелами внутрішніми як ключова причина сукупності проблем у дослідженні українських добровольчих формувань може бути подолана. Усунути зазначений проблемний фактор можливо шляхом вивчення вмісту практично не досліджених сьогодні добровольчих мемуарів та нерегламентованої документації добробатів. Ці масиви джерел мають значний інформаційний потенціал, а отже, тематика і далі потребує дослідження.

Список літератури:

1. Стасюк Ю.М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України. *Військово-історичний меридіан* : електрон. наук. фаховий журнал. Київ : Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України, 2018. № 2 (20). С. 17–29.
2. Бутусов Ю. Добровольческие батальоны: структура, страхи, проблемы боевого применения. *Зеркало недели*. 2014. 29 серпня. URL: https://zn.ua/ukr/internal/dobrovolchi-batalyoni-struktura-strahi-problemi-boyoovogo-zastosuvannya-_html (дата звернення: 24.04.2021).
3. Бутусов Ю. Дмитро Ярош: «Перший наступальний бій війни відбувся 20 квітня 2014-го – добровольці атакували блокпост під Слов'янськом». *Цензор.net*. URL: https://ua.censor.net.ua/resonance/385673/dmytro_yarosh_pershyuyi_nastupalnyuyi_biyi_viyiny_vidbuvsya_20_kvitnya_2014go_dobrovoltsi_atakuvaly_blokpost (дата звернення: 24.04.2021).
4. Кривизюк Л.П. Добровольчі батальйони на захисті Вітчизни під час проведення АТО. *Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.* : матеріали II Всеукр наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). Київ : Нац. військово-історичний муз. України, 2017. С. 107–111.
5. Зінько Ю.А. Військові батальйони українських добровольців та їх роль у боротьбі з російською агресією на Сході України. *Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.* : матеріали II Всеукр наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). Київ : Нац. військово-історичний муз. України, 2017. С. 112–115.
6. Цюрупа М.В. Воєнно-доктринальні засади інтеграції добровільних воєнних формувань до складу Збройних Сил України. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 грудня 2017 р.). Київ : НУОУ, 2017. С. 112.
7. Чеховська М.М. Загальнонаціональні добровільні оборонні організації як суб'єкт забезпечення національної безпеки України. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 грудня 2017 р.). Київ : НУОУ, 2017. С. 112–113.
8. Кульчицький С.В. Суспільно-політичне й соціально-економічне становище України в 2010 – першій половині 2015 рр. *Український історичний журнал*. 2015. № 3 (522). С. 154–175.
9. Сегеда С.П. Актуальні питання взаємодії України та євразійського простору. *«Третя хвиля», демократизації на теренах Євразії: досвід новітньої історії та виклики сучасності* : зб. тез Всеукр. наук. конф. (Київ, 2014 р.). Київ : Інститут всесвітньої історії НАНУ, 2014. С. 120–132.
10. Гудим В.М. Проблеми проведення мобілізації в умовах антитерористичної операції та шляхи їх вирішення. *Уроки антитерористичної операції: зовнішньополітичні та воєнно-стратегічні аспекти* : зб. матеріалів міжвідомч. наук.-практ. семінару (Київ, 9 жовтня 2015 р.). Київ : НУОУ, 2015. С. 31–34.
11. Бугайчук К.Л. Деякі питання удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності добровольчих батальйонів територіальної оборони. *Правотворча та правозастосовча діяльність: теорія, практика, професійний досвід* : науково-практична інтернет-конференція, 03.03.2015. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=968%3A030215-11&catid=120%3A6-0315&Itemid=155&lang=ru (дата звернення: 24.04.2021).
12. Богдалов А. Участь іноземних добровольчих формувань у ході проведення антитерористичної операції на сході України (на матеріалах колекції Національного музею історії України). *Емінак*. 2016. № 3. С. 72–76.
13. Лук'янов О. Білоруські добровольчі формування у ході бойових дій на сході України у 2014–2016 рр. (на матеріалах колекції Національного музею історії України). *Емінак*. 2016. № 3. С. 77–80.
14. Слободинський Д. Українські добровольці – бійці Грузії та Ічкерії в зоні проведення антитерористичної операції. *Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.* : матеріали II Всеукр наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). Київ : Нац. військово-історичний муз. України, 2017. С. 116–123.
15. Михайлов А.О. Проблемні питання застосування органів та підрозділів МВС України у ході антитерористичної операції на Сході України. *Уроки антитерористичній операції: зовнішньополітичні та воєнно-стратегічні аспекти* : зб. матеріалів міжвідомч. наук.-практ. семінару (Київ, 9 жовтня 2015 р.). Київ : НУОУ, 2015. С. 58–60.
16. Соболь Ю.І. Ведення бойових дій підрозділами 25-ї окремої повітрянодесантної бригади з травня по жовтень 2014 року. *Особливості вогневого ураження противника в операціях оперативного угруповання військ (сил) в сучасних умовах з урахуванням досвіду проведення антитерористичній операції на Сході України* : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 27 листопада 2014 р.). Київ : НУОУ, 2014. С. 19–29.
17. Тинченко Я.Ю. Іловайськ. Експеримент. Підсумки. *Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі* : матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). Київ : Нац. військово-історичний муз. України, 2015. С. 175–180.
18. Лук'янов О. Другий окремих мотопіхотний батальйон «Горинь»: етапи формування та участь у бойових діях на Сході України під час проведення АТО. *Емінак*. 2017. № 4. С. 75–79.

19. Климчук А.М. Батальйон територіальної оборони «Горинь». *Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі* : матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). Київ : Нац. військово-історичний муз. України, 2015. С. 152–153.
20. Дем'янюк О.Й. Волиняни у відстоюванні територіальної цілісності України на Сході держави у 2014 році. *Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі* : матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). Київ : Нац. військово-історичний муз. України, 2015. С. 152–153.
21. Івченко Б.А. Участь українських збройних формувань Харківщини в бойових діях на Донбасі. *Анексія Автономної Республіки Крим і Війна на Донбасі* : матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 23 вересня 2015 р.). Київ : Нац. військово-історичний муз. України, 2015. С. 158–162.
22. Григоренко Т.О. Волонтерський рух черкашан на допомогу українській армії та добровольчим батальйонам. *Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.* : матеріали II Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). Київ : Нац. військово-історичний муз. України, 2017. С. 260–266.
23. Гуральська А. Звіт: Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності. *Фундація «Відкритий Діалог»*. URL: <http://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-batalyoni-viniknennya-diyalnist-superechnosti> (дата звернення: 24.04.2021).
24. Мартинюк А. Дослідження незаконних потоків зброї. URL: <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP3-Ukraine-UKR.pdf> (дата звернення: 24.04.2021).
25. Лавров А. Силы специальных операций Украины. *Экспорт вооружений*. 2016. № 16. С. 49–57.
26. Циганок А.Д. Донбасс: неоконченная война. Гражданская война на Украине (2014–2016): русский взгляд. Москва : АИРО–XXI, 2016. 677 с.
27. Перепелиця Г.М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2015. 880 с.
28. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
29. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ : «МП Леся», 2017. 332 с.
30. Два роки з початку АТО та гібридної війни РФ проти України: Провал путінського блиц-кригу / Т. Березовець та ін. Київ: Український інститут майбутнього, 2016. 75 с.
31. Магда Е.В. Гибридная война: выжить и победить. Харків : Виват, 2015. 325 с.
32. Турченко Г. Проект «Новоросія»: 1764–2014. Ювілей на крові ; наук. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. 116 с.
33. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Г.В. Боряк та ін. Київ : Ніка-Центр, 2016. 796 с.
34. Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. Київ : Центр глобалістики «Стратегія XXI», 2016. 61 с.
35. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016). Київ : НУОУ, 2017. 250 с.
36. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО: популярне видання / О. Каліновська та ін. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. 512 с.
37. Добробати. 2-ге вид., переробл. та допов. / К. Гладка та ін. Харків : Фоліо, 2017. 325 с.
38. Історія українського війська : підручник / П.П. Ткачук та ін. Львів : НАСВ, 2017. 407 с.
39. Стасюк Ю.М. Українські добровольчі формування: створення та функціонування (2014–2015 рр.) : дис. ... на здобуття ступеня канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2018. 281 с.
40. Ляшко набирає добровольців у власний батальйон. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1660494-lyashko_nabirae_dobrovoltsiv_u_vlasniy_batalyon_1937243.html (дата звернення: 24.04.2021).
41. Батальйон Ляшка існує тільки віртуально – батальйон «Азов». *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_bataljon-lyashka-isnuye-tilki-virtualno-bataljon-azov/564657 (дата звернення: 24.04.2021).
42. Цивільний фронт. *Національний Кореспондент*. URL: <https://nackor.org/ukr/civil-niy-front> (дата звернення: 24.04.2021).
43. Аваков вручив нагородну зброю командиру харківського спецпідрозділу міліції «Східний Корпус». *Новини Харкова*. URL: <http://uanews.kharkiv.ua/society/2015/05/16/85246.html> (дата звернення: 24.04.2021).
44. Партизанський загін «Тіні». *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Партизанський_загін_«Тіні» (дата звернення: 24.04.2021).
45. Бойцы казачьей роты спецназа: «От нашей дерзости противник приходил в ярость». *Факти*. URL: <https://fakty.ua/198606-bojcy-kazackoj-roti-specnaza-ot-nashej-derzosti-protivnik-prihodil-v-yarost> (дата звернення: 21.04.2021).
46. Мустафа Джемелєв обговорив з Порошенком створення кримськотатарського батальйону. *Крим. Реалії*. URL: <https://ua.krymr.com/a/26689551.html> (дата звернення: 21.04.2021).

47. Стасюк Ю.М. Історичні джерела щодо українських добровольчих формувань та їхні шляхи дослідження. *Гілея* : науковий вісник : зб. наук. пр. Нац. педагог. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Київ : Гілея, 2017. № 118. С. 125–129.
48. Стасюк Ю.М. Озброєння українських добровольчих батальйонів на Сході України у 2014 році. *Гілея* : науковий вісник : зб. наук. пр. Нац. педагог. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Київ : Гілея, 2018. № 130. С. 88–92.
49. Стасюк Ю.М. Особливості створення, забезпечення та бойового застосування українських добровольчих формувань (2014–2015 рр.). *Труди університету* : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України. Київ : НУОУ, 2018. № 2 (147). С. 201–209.
50. Стасюк Ю.М. Роль держави в інтеграції українських добровольчих формувань до Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ та Національної гвардії України. *Всеукраїнська наук.-практ. конф. «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива» (Київ, 1 грудня 2017 р.)*. Київ : НУОУ, 2017. С. 106–107.
51. Стасюк Ю.М. Соціально-правові гарантії держави учасникам добровольчих формувань: історичний аспект. *Етнічна історія народів Європи* : зб. наук. пр. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Київ : КНУ, 2017. № 51. С. 145–149.
52. Орел І. Хроніка одного батальйону. Харків : Фоліо, 2016. 178 с.
53. Широкинська операція. Спогади учасників наступу / упоряд. М. Хомеріккі. Київ–Маріуполь–Мена : Домінант, 2016. 72 с.
54. Накази : офіційний сайт НВП «Правий Сектор». URL: <https://pravyysektor.info/duk-ps/nakazi> (дата звернення: 21.12.2020).
55. Визволення Маріуполя. Фотозбірка військової мемуаристики / упоряд. М. Кравченко. Київ : Орієнтир, 2018. 132 с.
56. Київський козацький полк ім. Т.Г. Шевченка (БУК) в АТО / ред.: Л. Гасиджак, А. Малород, О. Спасіченко. Київ : вид. Вольф Ю., 2017. 60 с.
57. Азовська документація батальйонних часів прийнята до Центрального Держархіву громадських об'єднань. *Офіційний сайт полку «Азов»*. URL: <https://azov.org.ua/azovska-dokumentacia-prujniata-do-cdago/> (дата звернення: 21.04.2021).

Kravchenko M.S. UKRAINIAN VOLUNTEER BATTALIONS: ISSUES OF PHENOMENON RESEARCH

The article reviews and analyses the historiography concerning the study of the phenomenon of Ukrainian volunteer battalions, which began in 2014 as a result of the Revolution of Dignity and the beginning of hostilities in eastern Ukraine. In addition, it's list of sources on this topic, which currently need research. The aim of the publication is to clarify the issues in the study of the phenomenon of Ukrainian volunteer units and to identify ways to solve this set of problems. The research methodology involves the application of the principles of historicism, the usage of studying whole historical sources and being objective. Descriptive method, methods of classification and systematization as well as methods of analysis and synthesis have been used. The scientific novelty of the research is determined by a review of sources that are currently completely unexplored within academic science, but have significant information potential (voluntary military memoirs and unregulated internal documentation of Ukrainian dobrobats). The prospect of further research is to study in detail the data of sources that have the potential to solve a whole range of research problems. The conclusions of the study are to determine the key reason for the set of problems in the study of the phenomenon of Ukrainian voluntary formations of excessive use of external sources with complete neglect of internal sources. This causes the complete unexplored areas of dobrobats as the participation of ideological socio-political forces in their creation, motivation and internal organization of volunteer formations, the specifics of their personnel, the structural evolution of the volunteer movement, integration problems of units into state law enforcement agencies. Overcoming this problematic factor is proposed by studying the content of volunteer memoirs and unregulated documentation of volunteer formations.

Key words: *volunteer movement, Ukrainian dobrobats, unregulated documentation, Anti-terrorist operation, Azov battalion.*